

BOLALAR OVOZINING RIVOJLANISHI

Karimova Zulfiya Abduraxmonovna

Alfraganus Universiteti Pedagogika va
psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Xo'jamuratova Xadicha

Alfraganus Universiteti Pedagogika
fakulteti Maxsus pedagogika (logopediya)
yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar ovozinig rivojlanish bosqichlari, uning fiziologik va psixologik asoslari, shuningdek, ovozga ta'sir etuvchi omillar chuqur tahlil etilgan. Muallif bolalarning turli yosh davrlarida ovoz apparatining shakllanishi, tovush balandligi, tembri va diktsiya xususiyatlariga alohida e'tibor qaratadi. Shuningdek, maqolada noto'g'ri nutq odatlari, fonopedik muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari haqida ham fikr yuritiladi. Ovoz tarbiyasi va logopedik yondashuvlar orqali bolalarning to'g'ri, ifodali va sog'lom ovoz rivojiga erishish muhimligi ta'kidlangan. Mazkur maqola musiqa, pedagogika, logopediya va psixologiya sohalaridagi mutaxassislar hamda otalalar uchun foydali metodik manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: bola ovozi, tovush apparati, nutq fiziologiyasi, ovoz tarbiyasi, fonopedik mashqlar, logopediya, tovush tembri, diktsiya, ovoz gigiyenasi.

Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqining to'g'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq.

Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi.

Nutq buzilishlarini o'rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'lini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish lozim.

Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo'ladi. Masalan, 1 yosh-u 4 oylik bola gapirmayapti. Pedagog bolaning normal rivojlanishida birinchi so'zlar qachon paydo bo'lishini bilsa, u holda u bu bolaning normal yoki nonormal rivojlanayotganini hal qila oladi.

Bola nutqining rivojlanish xususiyatlarini bilish, nutq buzilishlariga to'g'ri diagnoz qo'yish uchun ham zarurdir. Ba'zi mutahassislar uch yoshli bolaning tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun uni logoped qabuliga yuboradilar. Bu to'g'rimi? Yo'q, albatta. Chunki nutqi normal rivojlanayotgan bolaga hali bu yoshda ba'zi bir tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish xos bo'ladi. Bu ko'rinish fiziologik dislasiya deb atalib, bu shu yoshdagi bolalarda artikulyatsiya apparatining hali yetarli darajada shakllanmaganligini bildiradi. Nutq kamchiliklarini bartaraf etishda to'g'ri va aniq tarbiyaviy-tuzatish ish rejasini tuzish uchun bola nutqining rivojlanish qonuniyatlarini yana bir karra bilish zarur hisoblanadi.¹

Mualliflar bola nutqining shakllanish davrlarini turlicha ko'rsatadilar, ularni har xil nomlaydilar va har birining yosh chegaralarini turlicha ifodalaydilar.

¹ M.Y.Ayupov. Logopediya. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Darslik. Toshkent 2007.19 b

G.L. Rozengrad-Pupko bolada nutq rivojlanishini ikki davrga ajratadi:

tayyorlov davri (2 yoshgacha);

nutqning mustaqil shakllanish davri.

A.N. Leontev bola nutqining shakllanishini 4 davrga bo'lib ko'rsatadi;

tayyorgarlik davri-bir 1 yoshgacha;

bog'chagacha bo'lgan davr- 3 yoshgacha;

maktabgacha bo'lgan davr-7 yoshgacha;

maktab davri.

Bu davrlarning to'liq tavsifi ustida to'xtalib o'tamiz. Shunday qilib, birinchi davr - tayyorgarlik davri (bola tug'ilgandan bir yoshgacha).

Bola tug'ilgan daqiqadan boshlab ovoz chiqaradi. Bu ovoz qichqiriq va yig'idan iborat bo'ladi. To'g'ri, bu ovoz odam nutqidan uzoq. Lekin ana shu qichqiriq va yig'i nutq apparatining 3 bo'limini (nafas olish, ovoz hosil bo'lish, artikulyatsion) rivojlanishida katta rol o'ynaydi.

Ikki hafta o'tgach, bola gapirayotgan odamning ovozigacha e'tibor bera boshlaydi. Unga gapirayotganda quloq soladi, yig'lashdan to'xtaydi. Bir oyligining oxiriga borib, uni mayin qo'shiq (alla) ostida tinchlantirish mumkin bo'lib qoladi. Keyinchalik u boshini gapirayotgan odam tomonga buradi yoki uni ko'zlari bilan kuzatadi. Tez kunda bola intonatsiyaga e'tibor bera boshlaydi: mayin gapirganda tinchlanadi, keskin intonatsiyaga-yig'laydi.

2 oylik atrofida gu-gulash, 3-oyning boshida bo'g'inlarning talaffuzi paydo bo'ladi (*aga-aga, ta-ta, ba-ba* va boshqalar). Bunda tovushlar birikmasi aniq artikulyatsiya qilinmaydi.

A.D. Salaxovanning kuzatishlari bo'yicha chug'urlash etapi namoyon bo'lishining haqiqiy muddati taxminan 4- va 5- oylar o'rtasiga to'g'ri keladi. Aynan shunday fikrni A.A. Leontevning yuqorida keltirilgan ishida ham ko'rishimiz mumkin. Shundan kelib chiqib, bola hayotining 4- oyi chug'urlash davrining boshlanishi bo'lib sanaladi.

Bola hayotining birinchi yilining oxiriga kelib, unda nutqiy aloqada bo'lish ehtiyoji o'sib boradi. U bir nimani olishni, so'rashni, aytishni xohlaydi. Bu ehtiyoj bolaning butun faoliyatida ishtirok etadi va unda aktiv nutqning paydo bo'lishini belgilab beradi. Bir yoshning oxiridan boshlab bolada aktiv nutq rivojlana boshlaydi, birinchi so'zlar paydo bo'ladi. Ammo bu so'zlar ko'pincha faqat bolaga, uning yaqinlariga tushunarli bo'ladi.

Ikkinchi davr – bog'chagacha bo'lgan davr (bir yoshdan 3 yoshgacha)

Bolada birinchi so'zlar paydo bo'lgandan so'ng, tayyorlov davri tugab, aktiv nutqni egallash davri boshlanadi. Bu vaqtda bola atrofdagilar artikulyatsiyasiga e'tibor beradi. U gapirayotganlar orqasidan so'zlarni ko'p marotaba takrorlaydi va o'zi ham so'zlarni talaffuz qiladi. Talaffuz vaqtida bola ba'zi tovushlarni noto'g'ri talqin etadi, o'rnini almashtiradi yoki o'z nutqida qo'llamaydi. Bu vaqtda bola bir so'z yoki tovushlar birikmasi bilan predmetni ham, iltimosni ham, his-tuyg'uni ham ifodalashi mumkin.

Bola hayotining 2-3 yiliga kelib, uning lug'at boyligi sezilarli darajada boyib boradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ko'pgina xilma-xil tadqiqotchilar bola lug'at boyligining o'sib borishida turli raqamli ma'lumotlarni ko'rsatadilar. Eng keng tarqalgan ma'lumotga ko'ra, bolalarning lug'at boyligini bog'chagacha bo'lgan davrda o'sishi quyidagi raqamlarni ko'rsatadi:

1 yosh-u 6 oyda —10-15 ta so'z, 2-yilning oxiriga kelib — 300 ta so'z, 3 yoshga borganda 1000 ta so'z.

Bola hayotining 3-yiliga kelib, nutqning grammatik tomoni shakllana boshlaydi. Avval bola o'z xohish va iltimoslarini bir so'z bilan ifodalaydi. Keyinchalik 1—2 ta so'zdan iborat sodda jumlar paydo bo'la boshlaydi.

Uchinchi davr – maktabgacha bo'lgan davr (3 yoshdan 6 yoshgacha).

Maktabgacha bo'lgan davrda bolalar birinchi navbatda artikulyatsion jihatdan oson talaffuz etiladigan: lab-lab, lab-til undoshlari - *p, b, m, f, ye* va boshqalarni o'rganadilar. Artikulyatsion jihatdan talaffuz etish qiyin bo'lgan: shivirlovchi, sirg'aluvchi (*s, z, sh, j, ch*) va sonor (*r, l*), til orqa (*k, g*) tovushlarini talaffuzini egallashda qiynaladilar. Shuning uchun bolalar bu tovushlarni nutqda noto'g'ri qo'llaydilar yoki talaffuz etmaydilar.

3-7 yoshgacha bo'lgan davrda bolalarda eshitish malakalari rivojlanib boradi, bu esa bolaning o'z talaffuzini nazorat qilishga imkoniyat yaratadi. Ba'zi hollarda bola o'z kamchiligini to'g'rilaydi. Unda fonematik idrok shakllanib boradi.

Bu davrda lug'at boyligining o'sishi davom etadi. Bolaning 4-6 yoshida uning aktiv lug'ati 3000-4000 ta so'zgacha yetadi. Lug'at boyligi o'sib borishi bilan birgalikda nutqning grammatik tomoni xam rivojlanib boradi.

Bola hayotining 4-yiliga kelib, ular o'z nutqlarida sodda va murakkab gaplarni qo'llay boshlaydilar. 5 yoshga kelib esa, qo'shma gaplardan erkin foydalana oladilar. 5 yoshli bolalar qo'shimcha savollarsiz hikoya va ertaklarni aytib berish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Bu davrda fonematik idrok sezilarli darajada rivojlanadi. Bola avval unli va undoshlarni, so'ng sonor, shovqinli va sirg'aluvchi tovushlarni ajrata boshlaydi.

Normada 4 yoshli bola barcha tovushlarni ajrata olishi, unda fonematik idrok shakllangan bo'lishi lozim.

Bu vaqtga kelib tovushlarni to'g'ri talaffuzining shakllanishi tugallanadi va bola har tomonlama to'g'ri, aniq gapiradi.

To'rtinchi davr - maktab davri (7 yoshdan 17 yoshgacha).

Bu davrning o'ziga xos tomoni shundaki, bolalar nutqining rivojlanishi oldingi davrlardagiga nisbatan ongli ravishda ro'y beradi. Bu davrda bolalar tovushlar analizi, nutqning grammatik qonuniyatlarini egallaydilar.

Bu davrda nutqning yangi turi yozma nutq yetakchi rol o'ynaydi. Grammatik konstruksiyalar ham murakkablashib boradi: *chunki, agar, qachonki* kabi bog'lovchilarni ishlata boshlaydilar. Bu bolaning tafakkur jarayonlari murakkablashib borayotganligini va bu nutqda o'z ifodasini topayotganligini ko'rsatadi.²

Bola nutqining rivojlanish jarayoni o'z vaqtida to'g'ri kechishi uchun maxsus sharoitlar zarurdir.

Buning uchun:

bola ruhiy va jismoniy jihatdan sog' bo'lishi;

normal aqliy qobiliyatga ega bo'lishi;

normal eshitishi va ko'rishi;

yetarli darajada ruhiy aktivlikka ega bo'lishi; gaplashish ehtiyojiga ega bo'lishi; to'g'ri nutq muhitiga ega bo'lishi lozim.

Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o'zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Shunday qilib, nutq, uning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir.

² D.A.Mahmudov. Psixokorreksiya asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent 2007. 15 bet

Xulosa: Tadqiqotning yana bir xarakterli tomoni shundan iboratki, chug‘urlash davrining qaysi etapidan qat’i nazar juft tovushlarning biri paydo bo‘lgani zahoti, ikkinchisi ham u bilan paydo bo‘ladi. Yuqorida bayon qilinganlarni umumlashtirib quyidagilarni aytish mumkin: chug‘urlashning tovush tarkibi ma’lum miqdorda atrofdagilar nutqining tovush sistemasidan farq qiladi. Chug‘urlash etapida ona tiliga adekvat tovushlardan ko‘ra noadekvat tovushlar ko‘proq. Iteratsiyani o‘z ichiga olgan bo‘g‘in strukturasi ruscha so‘zlarning bo‘g‘in strukturasi juda farq qiladi va bu holat, chug‘urlash atrofdagilar nutqining bevosita taqlid mevasi emasligiga asos bo‘ladi. Atrofdagilar nutqiga taqlid qilish uchun bolada bu davrda sensor va motor markazlar hali to‘la yetilmagan bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.YU —Korreksion ishlar metodikasi Ma'ruza matni .T-2001
2. L.I. Belyakova, YE.A. Dyakova —Logopediya Zaikaniyel xrestomatiya -Eksmo-Pressl, 2001.References
3. M.Y.Ayupov. Logopediya. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati Ayupova nashriyoti. Darslik. Toshkent 2007.19 b
4. Mo‘minova.L. (va boshqalar) Mahsus psixologiya. *Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma* 2-nashr«NOSHIR» Toshkent – 2016 15 bet
5. Xasanova.Z Korreksion pedagogika va logopediya. Ma’ruza matni. Termiz 2013.